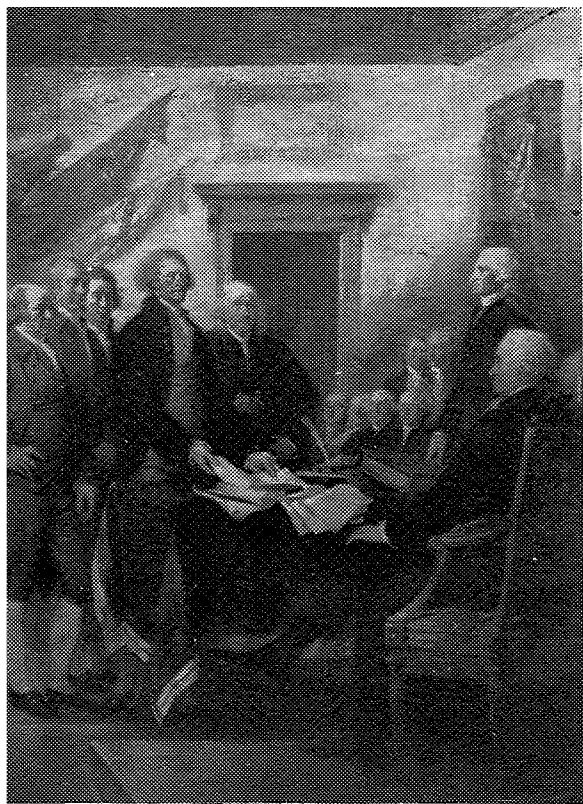




In 1776 besloten de Engelse koloniën in N.Amerika de banden te verbreken met het moederland, omdat de regering van dat land bepaalde rechten, die zij als vrije Engelse onderdanen meenden te bezitten, had geschonden. Respect voor de meningen der mensen droeg hun op deze schendingen te noemen. En hieruit kwam voort de beroemde Amerikaanse Onafhankelijkheids Verklaring, door Thomas Jefferson geformuleerd.

Hij vat, op indrukwekkende manier, tezamen wat in de gedachten van tallozen, in de 18e eeuw, leefde. Er zijn enige waarheden vanzelfsprekend, staat in de verklaring, nl. dat de mens bepaalde onaantastbare vrijheden heeft en wel het recht op leven, vrijheid en het najagen van geluk. Geen staatsmacht of kerkelijke macht mag deze rechten schenden, want zij liggen in de natuur verankerd. Zo ontstond, na de gewonnen vrijheidsoorlog – de enige die Engeland heeft verloren – de eerste vrije, democratisch geregeerde staat, waar het individu gevrijwaard was voor inbreuk op zijn waardigheid. De invloed van dit staatsstuk kan niet gemakkelijk overschat worden. Het werd de basis van de grondwet der V.S., van de Franse rechtenverklaring en van de kern van de Universele Rechten-verklaring van de Verenigde Naties.

Lang en heftig is de strijd der geschiedkundigen geweest welke der rechten de kern vormde van de andere. Sommigen zeggen dat de godsdienstvrijheid het kernrecht is, anderen het recht om niet willekeurig gevangen te worden genomen. Hoe het zij – die strijd is nog niet afgelopen – het komt mij voor dat de inbreuk op de menselijke waardigheid door willekeurige vrijheidsberoving het sterkst door de meeste mensen als onrecht wordt gevoeld. De habeas corpus, al in 1215 in Engeland geformuleerd, blijft een der kernpunten. Dus dat wil zeggen: Er moet recht te vinden zijn, ook door het geringste individu, wanneer hij meent onrechtmatig te zijn behandeld. U ziet de commissie, die de Amerikaanse verklaring had opgesteld het stuk aan het congres der opstandige koloniën aanbieden; een fragment uit het beroemde schilderij van Trumbull.

MENS

en Wereld

Rechten van mensen

Toen in het eerste jaar van de Franse Revolutie de *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* was opgesteld, had Frankrijk als eerste mogendheid in Europa geformuleerd, waar ieder mens, ongeacht rang, stand, uiterlijk of ontwikkeling recht op had. De opstellers, naar het voorbeeld van de *Onafhankelijkheidsverklaring* der V.S., meenden dat die rechten door God in de mens en de samenleving waren geschapen en zij meenden dat zij golden zoals de valwetten van Newton golden in de levenloze natuur. Aardse tirannen, een van de werkelijke godsdienst afgedwaalde kerk en bevoorrechte standen hadden de rechten bezield en vertreden en als nu ieder mens ze weer zou beseffen zou het met machtsmisbruik gedaan zijn en de mensheid zou gelukkig worden in het genot van zijn rechten. De waardigheid van de mens kon dan niet meer aangerand worden; het individu was vrij om te denken, te spreken, zijn overtuiging te belijden, bezit zelf aan te wenden en voor willekeurige inhechtenisneming behoefde hij niet langer te vrezen. De gelijkheid in rechten en voor de wet was de basis van de rechten. Deze *Verklaring* was niet alleen voor Frankrijk, maar voor een groot deel van Europa een gebeurtenis van de eerste orde; de derde stand, – de kooplieden, de ondernemers, de intellectuelen, schiepen de voorwaarden voor individuele ontplooiing, niet gehinderd door welke instantie ook.

Zelfs een tiran als Napoleon liet een aantal mensenrechten onaangetaast en wij zien, in de loop van de 19e eeuw, dat de zgn. grondrechten in of voor tal van grondwetten van „beschaafde” staten werden opgenomen. De functie van de staat werd het handhaven, respecteren en uitvoeren van deze mensenrechten.

Hoe kwam het dat het geheel der mensenrechten, in de loop van de 19e eeuw, betrekkelijk snel uit de aandacht van tallozen verdween? Het antwoord moet tweeledig zijn. Ten eerste waren zij vanzelfsprekend geworden in vele landen. Men verlangt naar frisse lucht als men in een bedompte atmosfeer verkeert, men verlangt naar vrijheid als men onder druk leeft, men verlangt niet naar frisse lucht als men die inademt. Ten tweede; de mensenrechten waren geformuleerd door de 3e stand en ogenblikkelijk kwam een maatschappelijke ongelijkheid, het privilege van het bezit, naar voren. Artikel één luidt: „Alle mensen worden vrij en gelijk in rechten geboren en blijven dat” maar het stemrecht werd aan het bezit gekoppeld. Het is geen wonder dat de 4e stand, de arbeiders, steeds talrijker in Europa, niet gestreefd hebben naar een uitbreiding of een realisering in de wetgeving van de mensenrechten, maar dat zij, in een nieuw geloof aan een rechtvaardiger samenleving, voor het socialisme ijverden en de grondrechten koppelden aan de derde stand, die in de

oplossing van het sociale vraagstuk schromelijk was te kort geschoten.

Ook werkloosheid, overmatig lange arbeidstijden, onverzorgde oude dag, gebrek en angst voor ziekte en ongevallen waren inbreuken op de menselijke waardigheid. In de structuur van de samenleving, in de voortbrengingswijze der produkten moesten fundamentele veranderingen komen, zó, dat de gehele maatschappij doortrokken zou zijn van het respect voor de menselijke waardigheid. Het zou dan niet meer nodig zijn de individuele rechten te formuleren. De strijd voor het algemene kiesrecht, de strijd voor de 8 uren werkdag, daar deed de 4e stand aan mee.

Het Fascisme, het Nationaal-Socialisme en het Communisme hernieuwden de belangstelling voor de oude „klassieke” mensenrechten. Weér, als in de tijd van Lodewijk XV, tirannen, weér willekeurige gevangenisjaren, weér afhankelijke rechters, weér verbod van spreken, schrijven, van vrije uiting van levensovertuiging, weér mishandeling voor en tijdens de processen, weér discriminatie naar ras of geloof, kortom weer rechteloosheid, kortom weer irrationele machten die het individu knotten. De staat, de partij is alles, de mens is niets.

Op 6 januari 1941 noemde president Franklin Roosevelt, sprekende tot het Congres, voor het eerst het oorlogsdoel van de geallieerden en het vredesdoel, als de oorlog gewonnen zou zijn. Dat doel was om in de wereld ingang te doen vinden vier vrijheden: vrijheid van woord, vrijheid van godsdienst, vrijwaring tegen gebrek en vrijwaring tegen angst. Het laatste mensenrecht moet men maatschappelijk verklaren; angst voor ziekte, voor werkloosheid, voor de oude dag.

Hier dus voor het eerst, naast de oude, liberale, geestelijke mensenrechten twee sociale rechten.

De uitwerking van de vier vrijheden werd aan een commissie uit de, inmiddels opgerichte, organisatie der Verenigde Naties opgedragen en op 10 december 1948 werd de *Universele Verklaring van de mensenrechten* door de Algemene Vergadering aangenomen met 48 stemmen vóór en 8 onthoudingen, van Rusland en de satellieten.

De verklaring bevat, in 30 artikelen, alle geestelijke en sociale rechten naar welke realisering de regeringen der staten moeten streven. In een aantal landen – b.v. Nederland – zijn de meeste punten van de verklaring in het positieve recht opgenomen, in zeer vele landen ontbreekt er nog veel, bijna alles aan. Maar hoe het zij, de rechten zijn een mijlpaal op weg naar één wereld zonder oorlog, zonder rechteloosheid, zonder gebrek en zonder angst; zij zijn een uiterst ver maar niet vaag doel.

(Vervolg op pag. 4)

KRITISCH ALLERLEI

In het vorige nummer van M. en W. hebben wij vrij uitvoerig gesignaleerd, hoe een „zekere” pater J. Remmerswaal S. J. meent ongelooft en humanistische stromingen te moeten bestrijden. Wie nu denkt, dat alle rooms-katholieke priesters tot dergelijke uiterst-ongelukkige ontsporingen kunnen komen, trekt een onjuiste conclusie! Gedachtenwisseling in de waarlijke zins des woords vereist primair, dat de tegenstanders-naar-de-geest in diepste wezen respect hebben voor elkaars overtuiging. Dit houdt niet in, dat discussies tussen hen flauw en slap behoeven te zijn.

Deze woorden worden ons ingegeven door het respect, dat wij steeds weer hebben voor de wijze, waarop pater C. F. Pauwels O. P. (Ordinis Predicatorum = Orde der Predikheren of Dominicanen) in „De Volkskrant” herhaaldelijk zijn rk-argumenten plaatst tegenover die van andersdenkenden. Bijzondere bewondering hebben wij voor zijn artikel „Het probleem van de dood”, waarin hij tegenover de opvattingen van de auteur Albert Camus (Nobelprijs 1957) de zijne stelt.

Zij, die Camus’ prachtige roman „La peste” kennen, zullen zich herinneren de „bekentenis”, die de hoofdpersoon dr. Rieux aflegt als men hem vraagt waarom hij, die toch niet aan God gelooft, leven en geluk in de waagschaal stelt om zovele lijders aan die afschuwelijke ziekte te helpen. Rieux is er stellig van overtuigd, dat hem na de dood geen enkele beloning wacht, de „zin van het leven” kan hij niet ontdekken, en toch... Met enige vrijmoedigheid zou men in die bekendenis de basis kunnen vinden van alle humanistische streven. Uitgaande van deze mens, levend in deze wereld, wetend dat dit leven het enige is dat wij kennen of zullen kennen, en dan dit leven aanvaarden, ondanks al zijn hardheden, ondanks de vrijwel voortdurende stroom van teleurstellingen, is dit niet ook de kern der opvattingen van vele humanisten?

Uiteraard kan een man als pater Pauwels dit standpunt niet delen. Zijn geloof zegt hem, dat er een leven na dit leven is, dat bij de dood niet alles voor de mens is geëindigd. Maar, zegt hij, „de christen doet goed zich te realiseren, dat dit geloof ook over het sterven mysteries preekt, die men alleen krachtens een werkelijk geloof aanvaarden kan. Hij kan niet komen met een oplossing, die onmiddellijk en gemakkelijk aanvaard worden kan. Met zijn wijsbegeerte kan hij hoogstens — en dan blijkbaar niet zo bijzonder overtuigend — het feit van „n voortbestaan” aantonen;

het vaststellen van de zin van dit voortbestaan en daarmee van de dood; moet hij overlaten aan het geloof”.

Pater Pauwels besluit zijn beschouwing aldus: „Het is intussen van groot belang dat ook de niet-christelijke wijsbegeerte zich met het probleem van dood en sterven bezig houdt. En wanneer dit gebeurt in de geest van Camus bestaat de mogelijkheid, dat men niet bij scepticisme en ongelovigheid stil zal blijven staan, maar door Gods kracht zal doorstoten naar het geloof.”

Uiteraard kunnen wij begrijpen, dat pater Pauwels tot het uitspreken van deze wens komt. Hij zou al een heel slecht priester zijn als zijn beschouwingen niet daartoe voerden. Dat hij kennelijk de opvattingen van Camus — die in vele opzichten de onze zijn — respecteert doet ons groot genoegen. Dat discussie met hem in deze rubriek — die er een is van snippers nieuws en snippers commentaar — niet mogelijk is zal hij zonder twijfel kunnen accepteren.

Een bijzonder belangwekkende beschouwing over „Spanningen rondom de catechismus in de Franse rk-kerk” — van de hand van J. Zuurdeeg — vonden wij in de NRC. Zuurdeeg maakt er melding van, dat „Rome” de vrij sterke vernieuwing van het catechismus-onderwijs in Frankrijk door zijn tegenstand te niet schijnt te willen doen. Leiding aan deze beweging voor „catéchisme progressif” geeft pater Colomb, die wordt bijgestaan door mlle prof. Françoise Derkenne, een leerlinge van Maria Montessori. Het enige doel, dat deze mensen beogen: het traditionele catechismus-onderwijs aan te passen aan modernere opvoedkundige methoden.

„Mag niet,” zegt „Rome”, dat kennelijk in iedere vernieuwing een bedreiging van eigen (geestelijke en wereldlijke) machtspositie beschouwt. Zuurdeeg herinnert er aan, dat „Rome” ook al het werk van de (linksgerichte) priesterarbeiders heeft stuk gemaakt, dat het alle modernisering van rooms-katholieke jeugd- en studentenorganisaties ondermijnt enz. enz. En datzelfde „Rome” schreeuwt moord en brand als Frankrijk steeds verder naar het communisme afzakt. Zou er geen hecht verband bestaan tussen het aarts-reactionaire streven van het Vaticaan en Frankrijks steeds scherpere anti-democratische koers? Zou er ook enig verband zijn tussen die „Roomse” opvattingen en het feit, dat het pad van de waarlijk progressieve Nederlandse katholieken niet bepaald over rozen gaat...?

Dat er inderdaad ook Nederlandse rooms-katholieken zijn, die willen breken met alle traditionalisme in hun kerk, die dus het gesprek met andersdenkenden niet schuwen, voor hun overtuiging waardering, ja begrip hebben toonden wij reeds aan met citaten uit het artikel van pater Pauwels. Ook pater dr. H. Renc-kens S. J. — een Jezuïet, evenals „onze” pater Remmerswaal, maar welk een ander soort Jezuïet! — behoort kennelijk tot die groep rooms-katholieken. In „De Bazuin” breekt hij radicaal met de opvattingen, dat het paradijsverhaal een feitenrelas zou zijn. Hij gelooft niet aan 1. het feit, dat de wereld in zes dagen werd geschapen, 2. een „boetserende en blazende God”, 3. „de” ribbe, die Adam zou zijn uitgesneden om er Eva van te maken, 4. het eten van „de” appel, dat de zondeval zou hebben ingeluid, 5. een sprekende slang en 6. de ark van Noach, „en zeker niet aan zo’n vierkante doos van 150 bij 25 bij 15 meter”.

Dit wil niet zeggen, dat pater Renc-kens de diepste kern van zijn geloof heeft losgelaten. Integendeel: hij is er kennelijk van overtuigd dat hij die kern pas nu waarlijk heeft ontdekt. En de kerkelijke kroniekschrijver van „Het Parool” — in welk blad wij pater Renc-kens’ artikel geciteerd vonden — tekent er bij aan: „De belangstellende protestant zal bij lezing (van pater Renc-kens’ beschouwingen) de merkwaardige ontdekking doen, dat de „nieuwe exegese” van pater Renc-kens eigenlijk veel dichter bij het vrijzinnige dan bij het rechtzinnige protestantisme staat”. Wij merken op, dat het verheugend is dat mensen als pater Renc-kens over hun geloof gaan denken, en de z.g. bijbelse feiten niet meer kritiekloos aanvaarden.

Aan de „Parool”-croniqueur danken wij ook het vol-

gende bericht: „Merkwaardig verschijnsel. Terwijl in Europa de onkerkelijkheid toeneemt neemt in de Verenigde Staten de kerkelijkheid toe. Honderd jaar geleden rekenden van de honderd Amerikanen er zich slechts 20 actief tot een kerkgenootschap, thans echter zijn dat er 62. Maar toen onlangs — meldt de Duitse „Christ und Welt” — van geïnteresseerde kerkelijke zijde 387 lidmaten van verschillende kerken werden ondervraagd, bleken 229 hunner het verschil tussen het Oude en Nieuwe Testament niet te kennen. Niemand kon de namen van alle discipelen van Jezus opnoemen en 204 kenden van geen enkele discipel de naam. Dertig ondervraagden wisten niet waar en wanneer Jezus geleefd had.”

Wij kunnen ons voorstellen, dat menige openhartige predikant of priester in de Verenigde Staten na die enquête zal hebben gedacht: „Heer, spaar ons voor dergelijke gelovigen”. Maar toch, toch tamboert men maar voortdurend rond, dat er in de Verenigde Staten een godsdienstig reveil plaats vindt. Een godsdienstig reveil, dat naar het ons voorkomt, veel van zijn inspiratie vindt in de show-business van Billy Graham en consorten. Het verwaait op de wind der maatschappelijke veranderingen, of vindt zijn dieptepunt in een boeteprediking, waarin het woord „Spoetnik” herhaaldelijk zal weerkeren. Want de (Amerikaanse) vrees voor de Russen schijnt voor een groot deel de (Amerikaanse) wortel van alle (Amerikaanse) geloof te zijn.

EN tot slot een verheugende mededeling. Chroesjtsjow heeft grote kans de bestgeklede man uit het communistische blok te worden. In Rome staat een door modekoningen ontworpen garderobe voor hem klaar.

Waarmee zonder twijfel de vrede in de wereld zeer zal zijn ge-diend, hopen wij maar.

KAARSEN

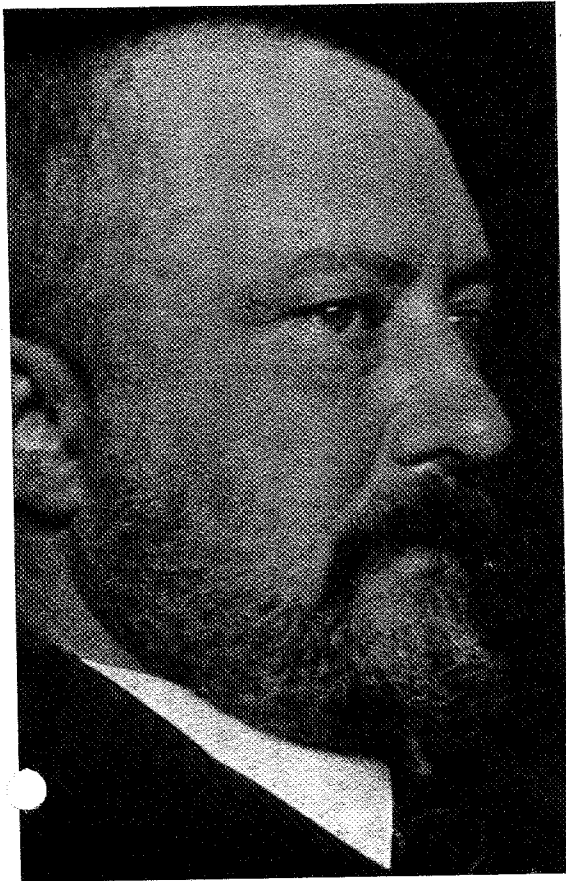
De dagen onze toekomst, zij staan vóór onze ogen als een rij van brandende kaarsen — gouden, warme en levendige kaarsen.

De voorbijge dagen blijven achter staan, een droevige rij van gebluste kaarsen; die het dichtste bij staan walmen nog, koude kaarsen, gesmolten en gekromd.

Ik wil ze niet zien; mij bedroeft hun gestalte, en mij bedroeft het hun vroegere licht te herdenken. Vóór me kijk ik naar mijn brandende kaarsen.

Ik wil me niet wenden, niet zien met een huiver hoe snel deze donkere lijn zich verlegt, hoe snel de gebluste kaarsen vermeerderen.

K. P. Kaváfis. Uit „Vijftig gedichten”, uit het Nieuwgrieks vertaald door G. H. Blanken, Uitg. De Beuk, N.V. Drukkerij G. J. Thieme, Nijmegen, 1955.



Een boek over De Kroniek

Toen de redactie van Mens en Wereld kennis had genomen van het boek van dr. Walter Thys: *De Kroniek van P. L. Tak, brandpunt van Nederlandse cultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw*, in 1956 uitgegeven door de Wereldbibliotheek te Amsterdam en Antwerpen, stond het voor haar vast, dat voor de bespreking aanzienlijke ruimte moest worden gemaakt. Veel ruimte omdat het een belangrijk boek is en omdat het een welkome gelegenheid zou bieden om eens te wijzen op de betekenis van *De Kroniek*.

Het is natuurlijk een charme als een der medewerkers of althans iemand, die van nabij *De Kroniek* gevolgd heeft, dit boek zou bespreken en de redactie nodigde dan ook dr. H. E. van Gelder uit Thys' boek te recenseren maar: ten eerste heeft Van Gelder al elders hierover geschreven en ten tweede heeft deze krasse, vitale man het te druk om op korte termijn te schrijven. Het tweede argument gold ook voor dr. Jacobson, de Rotterdamse historicus, en helaas is ir. J. W. Albarda, die *De Kroniek* bijzonder goed kende, inmiddels overleden. Daarom moeten de lezers van Mens en Wereld maar genoegen nemen met een bespreking, liever een aankondiging, van iemand uit een andere generatie, die wel vele medewerkers, als jongen, gekend heeft, die wel is grootgebracht in de sfeer van *De Kroniek*, die het tijdschrift wel kent, maar toch een van hen, waarvoor J. Huizinga schreef: „Zij die nu jong zijn, kunnen zich nauwelijks voorstellen, wat voor het geslacht, dat omstreeks 1894 studeerde, de *Kroniek* van P. L. Tak betekend heeft.”

Een der weinige studies over de *Kroniek*, behalve dan incidentele uitlatingen, die meer het memoire dan het wetenschappelijk karakter hebben, werd in *De Gids* van 1944-1945 geschreven door dr. O. Noordenbos. Aan de kennis die Noordenbos heeft over deze tijd dankt de schrijver van het boek veel en eveneens heeft hij nog tal van mondelinge mededelingen ontvangen van mensen die van nabij de geschiedenis van *De Kroniek* gevolgd hebben.

P. L. TAK

Toen *De Nieuwe Gids*, door een aantal oorzaken, sterk op haar retour was, en de literaire rubriek van *De Amsterdammer* („de Groene”) slecht werd verzorgd, volgens een aantal jongeren, rijpte het plan om tot een algemeen weekblad te komen, vooruitstrevend in politiek en informierend over kunst en cultuur, waar jonge begaafde mensen een podium zouden hebben om hun ideeën te uiten. Zo'n tijdschrift – hoevele plannen zijn er al gemaakt, hoevele van zulke tijdschriften zijn er al – meest korte tijd – geweest, staat of valt met de leider, met de verantwoordelijke man. Hier vond men nu Pieter Lodewijk Tak, een Zeeuw, die zowel schitterend schreef als leiding kon geven aan jonge talenten, zelf een erudiet en een verzoenend man was en daarbij met hart en ziel zich van zijn taak kweet. Tak was *De Kroniek*, *De Kroniek* was Tak.

Het resultaat is geweest een weekblad, dat van 1895 tot 1907 – het jaar van Taks dood – verschenen is en dat, zonder overdrijving gezegd het beste weekblad mag genoemd worden dat ooit in ons land is verschenen. Dat is geen wonder wanneer men de namen leest van de medewerkers. Ik noem, zonder naar volledigheid te streven: Jan Veth, Alphons Diepenbroek, Jan Kalf, André Jolles, H. P. Berlage, Frans Coenen, Frank v. d. Goes, Johan de Meester, J. F. Ankersmit, J. D. Bierens de Haan, R. N. Roland Holst, Marius Bauer, W. van Konijnenburg, Antoon Molkenboer, J. W. Albarda, Margot Antink, Julius de Boer, J. Cohen Gosschalk, A. van Collem, H. E. van Gelder, J. Gerritsz, H. E. Greve, H. J. Haverman, J. C. Hol, W. G. Hondius van den Broek, Frits Hopman, J. Huizinga, A. Keppler, Jos. Loopuit, Jac. van Looy, M. Mendels, Frans Mijnsen, A. Pit, Albert Plasschaert, Henri Polak, W. van Ravesteyn, A. J. Resink, Herman Robbers, Henr. Roland-Holst, J. J. de Roode, J. Saks, L. Simons, H. Spiekman, Stellwagen jr, C. G. 't Hooft, Albert Verwey, Cornelis Veth, W. H. Vliegen, G. van Vloten, J. Ph. Vogel, Is P. de Vooys, Th. v.d. Waerden en F. M. Wibaut. Zij allen hebben geregeld en intensief medegewerkt, tallozen andere incidenteel.

Men mag met een gerust geweten de stelling verkondigen dat wat er van betekenis werd gedacht en geschreven in die jaren – en dat was niet gering – door *De Kroniek* werd gestimuleerd en in *De Kroniek* verscheen. Tak was de geestelijke Maecenas – hoeveel hij materieel ook hielp – die met zeldzame gave om het belangrijke van het onbelangrijke te schiften en met zeldzaam verantwoordelijkheidsgevoel een vaste maatstaf bezat in het geestelijk leven van Nederland. Nu nog kan men met vrucht en genot de hoofdtitelen lezen, die Tak, op elk moment van de dag of de nacht, wanneer het nodig was, kon produceren, zonder een enkele doorhaling. Hij kan daarin en in enkele andere opzichten met Jaurès worden vergeleken.

Daar het bezwaarlijk is om de jaargangen van *De Kroniek* nu nog op te slaan in een der bibliotheken, kan men zijn toevlucht nemen tot de bloemlezing uit Taks artikelen, in 1908 verschenen in Rotterdam en verzameld door J. W. Albarda en H. E. van Gelder. Deze is nog wel eens te krijgen.

De prospectus, die wel iets van een beginselverklaring in zich droeg, getekend door de uitgever C. M. van Gogh, ging op 10 december 1894 in zee:

„De ondergeteekende is voornemens met den aanvang van 1895 uit te geven een Weekblad, dat bovenvermelde naam zal dragen van *De Kroniek* en zal zijn een blad, dat wil meedeelen en bespreken het belangrijkste en beste wat van dezen tijd is. Geen volledigheid wordt hier toegezegd, maar wel ernst in het zoeken en keurigheid in het kiezen...”

Het werd geen driftig, revolutionair tijdschrift, maar een blad van „rustige wetenschappelijke” zoals Huizinga het noemde. Het hoofdartikel van Tak, inleidend het eerste nummer, is nog altijd hoogst opmerkelijk.

Nadat Tak geschreven had, dat tegen één ouderpaar, dat vol vreugde en zonder zorgen zijn kind geboren ziet worden, er negen zijn, die vol zorg de toekomst van hun kind vrezen, gaat hij voort:

„Er is een zoeken naar beter, maar ze vinden den weg niet, goedig zijn velen, maar goed zijn hebben de menschen niet geleerd. Rond loopen ze in de kleding van ongedrongen begrippen, witte en blauwe en roode en zwarte, zóó, dat men de menschen niet meer ziet, maar alleen hun kleed, dat toch maar een kleed is... Ik ben een blauwe, zegt de blauwe, en wat niet blauw is, is niet goed. Zwart is het heil, en wat niet zwart is, zij verdelgd; zóó de zwarte. De witte en de roode niet anders. Ze zien elkanders kleuren, maar ze zien elkander niet.”

De toekomstige biograaf van Tak – en die moet er toch eens komen – zal zich hebben af te vragen of deze vergelijking der kleren en kleuren ontleend is aan de beroemde parabel van Castelli, zoals geschreven in de opdracht aan de hertog van Wurtemberg, voorin de verhandeling of *kettens gedood mogen worden*.

Tak schrijft verder:

Een nieuwe boodschap van liefde klinkt over de aarde, en nu luidt het niet meer: Hebt God lief boven alles en uw naaste als u zelve; maar: hebt uwen naaste lief, en gij zult het goede vinden. Hebt hem niet lief met erbarming en aalmoezen, maar hebt hem lief met erkenning van zijn rechten...

In deze humanistische geest werd *De Kroniek* geleid, maar zonder enig opzettelijke of eng socialistische lijn, daar stond de „liberale” Tak borg voor. Hoewel Tak steeds meer een overtuigd socialist werd, bleven enkele liberale tradities zeer sterk in hem. Het komt mij voor dat hij zichzelf meestal zag als de „possibilist”. In 1887 had hij in *De Nieuwe Gids* een karakteristiek geschreven van een radicaal en een sociaal-democraat:

„Tegenover de geloovers aan de mogelijkheid der absolute oplossing staat hier de possibilist. Zij zullen elkander nu en dan ontmoeten, maar behoren, streng gescheiden, ieder zijns weegs te gaan.”

Diezelfde „possibilistische” geestesgesteldheid heerste in *De Kroniek*, die nooit haar ontzaglijke invloed had kunnen krijgen en behouden, wanneer het op een meer eng partijstandpunt had gestaan. En dat die invloed groot en zelfs op velen beslissend is geweest is zeker. Dit kwam door de kunde der medewerkers, de principiële houding van Tak, de ernst waarmee over cultuur werd geschreven en het volstrekte afwijzen om ooit toe te geven aan wat men noemt „de smaak van het publiek”. En dat alles geschiedde door een blad, dat het moest doen met een 800 abonnees...

Bekend is de juichende uitspraak van de Duitse humanist Ulrich von Hulten, gedaan aan het begin van de 16e eeuw, dat het heerlijk is om te leven, omdat kunsten en wetenschappen bloeien en grootse tijden zich aankondigen. Wat moet het voor jonge mensen in de jaren omstreeks 1900 een genot zijn geweest om te leven, waar de toekomst zoveel lokkende vergezichten bood en men – daar had Diepenbroek zoveel bezwaar tegen – zo vaak van vooruitgang sprak.

Dr. Thys heeft een prachtig werk gedaan om *De Kroniek* aan een historisch onderzoek te onderwerpen. Zijn studie verdient alle lof en het boek zal een bron van genot zijn voor allen die de tijd van *De Kroniek* bewust hebben beleefd.

H. BONGER.

De stroom blijft vloeien

Voor de trouwe lezer van deze kroniekjes en de liefhebber van poëzie, moet het een verheugend feit zijn dat er naast „het Atoom”, waar weer zoveel duizenden bezoekers gesignaleerd werden en naast de „Firato”, waar er zeker ook vele duizenden acte de présence zullen geven, toch ook nog plaats blijft voor dichtkunst: en niet alleen dat die plaats blijft en dat zich daar op die plaats voortdurend dichters verdringen, maar het schijnt me zelfs toe dat er steeds méér gedichten worden geschreven, of althans gepubliceerd, en hopelijk óók gelezen. Dat is in de eerste plaats te danken aan enige uitgeversmaatschappijen, die zich er de laatste tijd op toegelegd hebben goedkope, goedverzorgde dichtbundeltjes te doen verschijnen: *De Beuk*, de Stichting voor literaire publicaties te Amsterdam; de poëziereeks *De Ceder* van N.V. Drukkerij G. J. Thieme te Nijmegen. Bij deze beide uitgevers verschenen twee dichtbundels van M. Mok: „*Wonder in het donker*” en „*Stormen en Stilten*”. In beide bundels staan voortreffelijke gedichten. In „*Woorden in het donker*” is het de nacht die prevaleert – een donkere, zwarte, angstaanjagende nacht. Ik citeer enige losse fragmenten:

*Ik fluister woorden in het donker, waar niemand ooit van weten zal. Ik liep alleen in de spelonken van het bewegende heelal
Soms, met de nacht, raakt er een dood in mij verstrikt, die ik niet ken,
Te veel eenzaamheid besprong u telkens in de avondval
Geworpen in de open keelholte van een sterrenloze nacht.*

De essentie van deze gedachte vindt men zeer duidelijk, zeer gecomprimeerd, zonder één woord te veel (dit is de kracht van Mok) en daarbij zéér beeldend in:

De ramen doven uit

*De ramen doven uit, in mens na mens
Sluimert de wereld toe, er blijft alleen
een hemel als een holle leus,
een aarde als een verzonken stem.*

*Onder het droomgezicht der maan
loop ik de wegen tussen zee en land;
mijn denken blijft tegen de dingen staan,
een schip dat vastloopt in het zand.*

*Ik tast de stilte af, ik ben
minder dan ik vermoeden kan,
de nacht is stijgende in mij.*

*Overal gaan verlatenen
met trage schreden, man na man,
de einder van mijn oog voorbij.*

De andere bundel „*Stormen en Stilten*” heeft als hoofdmotief de pijn, die nu nog steeds zo brandend in de dichter leeft om de vermoorde geloofsgenoten uit de oorlog: onvergetelijke verzen, huiveringwekkende verzen ook voor wie zich overgeeft aan Moks lyriek; want lyricus is Mok in deze bundels – een pur sang lyricus.

Het dichterschap van Catharina van der Linden is groeiende. Enige jaren geleden verscheen van haar: „*de visgier*” – een bundel, die door mij ook besproken werd, en allerm minst gunstig. De twee bundels, die nu vrij kort na elkaar verschenen, vertonen een duidelijke vooruitgang: „*de vogelboot*” (uitg. van Loghum Slaterus N.V. Arnhem) en „*het lenteoog*” (N.V. Em. Querido's Uitgeverij Amsterdam). Het vers is een vers geworden en niet meer een aantal woorden met een dreunende maat; vooral de laatste bundel „*het lenteoog*” – kennelijk evenals „*de visgier*” geïnspireerd door een verblijf in 't Noorden, in

dit geval zelfs het verre Noorden: Eskimoland – boeit door verrassende vondsten en ongewone onderwerpen, zoals ook de ongewone titels van de bundels al doen vermoeden. Het was dan ook een goede gedachte om achterin onder de colophon te vermelden dat er geen teksten of bronnen aan ten grond liggen. Men zou anders inderdaad geneigd zijn aan vertalingen of bewerkingen te denken, omdat deze gedichten in een zo geheel van onze beschaving afwijkende wereld spelen.

Kroniek der poëzie

door
Leni de Zwart

Bij *Querido* verscheen ook *Leo Vromans* bundel: „*Uit slaapwandelen*”, geschreven tussen 1950 en 1957. Voor wie enige associatie met Vroman voelt, is dit ronduit een verrukkelijke bundel, maar die associatie is dan ook wel een eerste vereiste. Vromans poëzie is zéér associërend, vol van speelse invallen en intellectuele grapjes. Soms lijkt het of het vers hem uit de hand loopt – of het uit wandelen en misschien zelfs uit slaapwandelen gaat – zonder dat de schrijver daar iets aan doen kan: er komen dan bizarre grapjes en fantastische beelden, van het ene beeld raakt hij associatief op het andere en zo reist hij weg – voor wie hem volgen kan – naar verten, die soms bevolkt zijn met angstwekkend werkelijke onwerkelijkheden, soms doordrongen van uiterste liefdesverrukking of bitterste ironie. Zelfgemaakte woorden willen dan vaak een bepaald beeld oproepen, dat eigenlijk meer een gevel dan een beeld is. Vroman bestrijkt een uitgebreid scala van emoties – hier is zijn verklanking van de emotie „boos”:

Boos

*Kijk nu eens: mijn vrouw is verdord.
Waarom zaagt zij mijn lippen niet af
met de scherf van een keukenbord;
ik heb toch enkel honger in straf.*

*Wie lacht hoeste water en droge,
zijn borstkarton worde verbogen.
En had ik het zelf niet te pakken
dan zou ik hem stuk helpen knakken.*

*Hoe meer ik de wereld haat
des te valser ontvlucht alle water
Uit het jute gewolkte barst later
Een stortbui van ijzerdraad.*

*Ik struikel, als kiezel zo koud,
door heuvels van barstend hout,
dan roei ik op roestend blik.
Eerst kreun ik, dan knuister ik.*

*Ik val en graaf met een hand
in het gras van garen en band
en het spinkruid vaderhaar,
mijn verbeende gezicht kouwte zwaar.*

*Maar hoe dieper ik graaf met mijn mond
des te bloemiger wordt de grond.
Over mijn wervels aait zon
als ik bijt in het vel van een bron.*

*Het water smaakt eerst nog naar bloed;
dan wordt het pas vochtig en goed.
Ik vervloei met mijn vloeibare maal
tot ik aarzelend ademhaalt.*

*Die kartonkronkels worden weer zacht:
mensen die lief zijn en lopen.
De slaapgrond die onder mij wacht
is mijn vrouw; haar ogen gaan open –
God zegene haar: ze lacht.*

In mijn idee, subliem. En als u er net zo over denkt, moet u deze bundel direct gaan kopen, want er staat nog veel meer subliems in.

Lizzy Sara May behoort tot de jongeren, al behoort ze niet tot de jongsten: zij werd geboren in 1918, maar begon pas te schrijven in 1950. Voor zover ik weet is „*Blues voor voetstappen*” (uitgegeven door A. W. Bruna en Zoon, Utrecht, 1956) haar eerste bundel. Een zeer mooie bundel, opvallend origineel van dictie temidden van de vaak stukgelopen paden van de navolgers van de experimentelen. Enkele gedichten uit deze bundel zijn al als tweede-pagina-gedicht opgetreden, maar het volgende wil ik dan hier nog gaarne citeren:

Hopeloos

*Niet hopen is beter dan
niet dromen*

*want niet hopen is stilte
beschreven door vissen
met uitgewoede vinnen
en dromen gaan verder
verder dan de vuurtorens
van een groot gehoor*

*niet hopen is bodemloos liggen
op de oevers van veel afgedane
onverbidelijkheid
maar dromen zijn de vergane schepen
die we bekleden met het opium
van ons verlangen*

*hopeloos een vat te zijn
vol ongeneselijke dromen*

(Slot van hoofdartikel, pag. 1)

De gedachte der mensenrechten heeft, van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring tot vandaag de dag een groot aantal bestrijders gevonden: Zij die menen, dat de mens zo'n zondig en nietswaardig wezen is dat hij geen recht op rechten heeft, alleen mag hopen op genade. Zij die menen dat de gehele menselijke samenleving plotseling, revolutionair en radicaal veranderd moet worden, omdat er niets van deugd en zij die de fundamentele gelijkheid en eenheid van het mensdom, voor de rede, ontkennen of als te rationalistisch verwerpen. Zij die, op wereldbeschouwelijk of politiek terrein één definitieve oplossing menen te bezitten, die hun het recht geeft anderen zonder respect te behandelen en ten slotte zij die het niet de moeite waard vinden om zich er druk voor te maken, hetzij omdat zij het goed hebben, hetzij omdat zij menen dat het onbegonnen werk is. Zij kunnen of willen zich niet indenken in het kind dat honger heeft, in de man, die als D.P. in een kamp wacht op een huis en een staat, in de man die, omdat hij kritiek uitte, verdwenen is en alleen nog bestaat in een concentratiekamp.

Het moet, voor alle anderen, een taak zijn om een bijdrage, hoe bescheiden ook, te leveren, zodat de genoemde vijanden der rechten in getal en last zullen afnemen.

„Hoop niet,” zei de wijze keizer Marcus Aurelius, „op de ideaalstaat... wees tevreden als het, hoe weinig ook, vooruitgaat”.

De verwezenlijking van de mensenrechten in de samenleving is een grootse poging om de mensen te verlossen van die zaken die zijn waardigheid aantasten. Niets meer en niets minder. Het is goed dit nog eens te overdenken op de dag der mensenrechten, de 10e december. B.

In het licht der kunstmaan

„... de techniek, op zichzelf nog minder geremd door een opperste beginsel, dat cultuur in stand houdt, schept met de middelen der wetenschap al de werktuigen, die het machtsorganisme haar vraagt... J. Huizinga

In de dertiger jaren toen de economische crisis en de oorlogsvoorbereiding angst en onzekerheid brachten in miljoenen Europese gezinnen verscheen dat opzienbarende boek van Huizinga „In de schaduwen van morgen.” Aan dit boek moest ik denken bij het lezen van allerlei berichten over de kunstmaan en in het bijzonder aan de woorden, die Huizinga wijdt aan het misbruik der wetenschap en de beoordeling van de totalitaire staat. Schrijvende over de kritiekloze houding van velen tegenover de machtsstaat merkte Huizinga op:

„Tegenover handelingen door of namens den Staat verricht, schiet bij het groote publiek elke zedelijke beoordeling meer en meer te kort. De aanbidding van het succes... is in staat in het politieke oordeel de verontwaardiging bijna geheel uit te schakelen... Zoo zal hij een politiek systeem, dat hij aanvankelijk meende te moeten verachten, daarna te moeten vreezen, geleidelijk met ontzag gaan begroeten, en eindelijk als heilzaam aanvaarden en bewonderen. Onrecht, wreedheid, gewetensdwang, verdrukking, leugen, trouweloosheid, bedrog, rechtsverkrachting?

Maar de straten zijn nu toch maar prachtig schoon, en de treinen komen op tijd!”

Tot zover Huizinga. Wij herinneren ons de velen, die vóór de oorlog iedere kritiek op de totalitaire staten trachtten te ontzenuwen met de opmerking, dat Mussolini toch maar de Pontijnse moerassen had drooggelegd en Hitler orde op zaken had gesteld door de werkloosheid op te heffen, wegen aan te laten leggen enz.

Doch wie Silone's „Brood en wijn” had gelezen, wist dat er nog een ander Italië was dan het onoverwinnelijke imperium met zijn juichende zwarthemden. En al spoedig wisten velen ook, dat Duitsland behalve autowegen bovendien concentratiekampen bouwde. In de eerste oorlogsdagen hebben wij met verbazing, neen met ontzetting moeten constateren, dat de Duitse tankdivisies in technisch opzicht verre de meerdere waren van onze Nederlandse strijdkrachten.

Na de oorlog kon men veel vernemen over de Russische successen op het gebied van de wederopbouw en de industrialisatie. Doch ook deze medaille had een keerzijde. Men behoeft slechts te denken aan de Stalinterreur, de arbeidskampen en de monsterprocessen in de onderdrukte oost-Europese landen. De waarlijk grootse industrialisatie van de Sovjet-Unie is tot stand gekomen door het lijden van miljoenen. De prestaties op technisch en wetenschappelijk gebied dwingen onze bewondering af, doch tegelijk weten wij, dat deze vooruitgang geen einde betekent van dwang en onvrijheid.

Het zelfvertrouwen der Russische machthebbers is door het kunstmaanexperiment enorm toegenomen. Het streven naar meer vrijheid, zoals dit tot uiting kwam in de kritiek van een groot aantal intellectuelen in China, Polen en de Sovjet-Unie zelf zal, nu de positie van de Russische leiders aanzienlijk is versterkt, vermoedelijk weinig kansen krijgen. Het versterkte zelfvertrouwen spreekt uit de volgende veelzeggende passage uit een artikel in de „Prawda” van 9 oktober:

„Thans is de gehele bevolking van de aarde getuige van een grote overwinning van onze Sovjetwetenschap en techniek, van onze hoogontwikkelde industrie en onze technische macht... De start van de kunstmatige aardsatelliet –

dat is de overwinning van de Sovjetmens... In de laatste tijd heeft men in het Westen vele leugenachtige sprookjes over het lot van wetenschapsmensen en technici, uitvinders en vernieuwers uitgevonden. U wilt, mijne heren, het noodlot van de wetenschapsmensen, uitvinders en vernieuwers in de Sovjet-Unie leren kennen? Kijk dan naar de vlucht van de aardsatelliet!”

In hoeverre er hier inderdaad sprake is van „leugenachtige sprookjes” kan men lezen in het boek van de Rus Doedintsew „Niet bij brood alleen”, waarin de bijkans hopeloze strijd van een energieke uitvinder tegen de botte partijbureaucratie wordt geschetst.

En hoeveel tragischer dan het lot van deze romanfiguur was het einde van vele vooraanstaande Russische geleerden en schrijvers, die bij de machthebbers in ongenade vielen (zoals b.v. de beroemde bioloog Wawilow, die in een concentratiekamp omkwam en de schrijver Boris Pilnjak, die even geruisloos „verdween”).

Rusland heeft in het verleden en ook in het heden geleerden van formaat voortgebracht. Wij herinneren aan namen als Lobatsjewsky en Mendelejew. Thans telt de Sovjet-Unie onder haar geleerden mannen als de atoomfysicus Kapitsa en de chemicus Semenov (Nobelprijdrager 1956). Hun werk heeft grote waarde voor het natuurwetenschappelijke onderzoek en de kunstmaan betekent een belangrijke stap voorwaarts op een uitgebreid gebied van wetenschappelijke research. En toch is deze kunstmaan (helaas!) niet alleen een symbool van menselijk kunnen, het is ook een dwaallicht aan een duistere politieke hemel, een verlokend dwaallicht, dat ons bijna doet vergeten, dat het hier niet alleen gaat om het belangeloze zoeken naar waarheid en wetenschap, doch in de eerste plaats om prestige in een politieke machtsstrijd. In zoverre kunnen wij met Huizinga slechts spreken van „misbruik der wetenschap”.

Het Westen heeft de eerste ronde in de wedloop op technisch-wetenschappelijk gebied verloren. De oorzaak hiervan moet o.m. gezocht worden in het feit, dat er in de Sovjet-Unie, waar geen parlement het de regering lastig maakt, zeer grote bedragen uitgetrokken kunnen worden, niet alleen voor de uitvoering van allerlei projecten, doch ook voor de opleiding van specialisten, die men voor bepaalde doeleinden nodig heeft. Toen echter Eisenhower het vorige jaar plannen voor onderwijsverbetering aan het Congres voorlegde werden deze afgewezen: zij waren te duur! Het is een zuinigheid, die de wijsheid bedriegt. Intussen studeren er in de Sovjet-Unie jaarlijks tweemaal zoveel ingenieurs af als in de Verenigde Staten. Bij de regeringen en parlementen in verschillende westerse landen bestaat nog steeds onvoldoende begrip voor de betekenis van het zuiver-wetenschappelijk onderzoek, dat de basis vormt voor projecten als die van de kunstmaan (Dat de geesteswetenschappen nog stiefmoederlijker behandeld worden dan de natuurwetenschappen is een triest feit, dat wij hier nu maar buiten beschouwing zullen laten). Er is dus reden tot ernstige bezorgdheid. Toch is het zeker, dat de westerse wereld haar achterstand zal inhalen, zodat de tijd niet ver meer is, dat wij verschillende concurrerende kunstmannen aan het firmament zullen zien verschijnen. Voor deze experimenten is men bereid – en door de kunstmannenwedloop gedwongen – zeer grote bedragen uit te trekken. Intussen lijden miljoenen mensen in de onderontwikkelde gebieden honger en komen om door ziekten en gebrek. Straks zal men de problemen van de ruimtevaart volledig beheersen, doch met de oplossing van de problemen van de sociale ellende in de achtergebleven gebieden is nog

nauwelijks een begin gemaakt!

Misschien zullen de kunstmannen binnen korte tijd een gewoon verschijnsel gaan vormen. De Duitse geleerde Dr. Heinrich Faust vond de kunstmaan nu reeds een heel normaal fenomeen. Hij is er namelijk van overtuigd, dat op vele miljarden andere planeten in de kosmos het ruimteonderzoek even ver is gevorderd als op onze aarde. „De Russische Spoetnik is geen uniek ding in het heelal!” verklaarde hij. Dr. Faust neemt aan, dat er leven bestaat op een triljoen (een één met vijftien nullen) planeten, die op de aarde gelijken. De omstandigheden op vele andere hemellichamen in de kosmische ruimte zijn immers van dien aard, dat ook daar leven mogelijk is. Slechts een klein deel van deze planeten (wellicht een biljoen, d.i. een miljoen maal een miljoen) wordt bewoond door met denkvermogen begaafde wezens. Dr. Faust concludeert nu, dat wij het bestaan van dergelijke denkende wezens wel niet kunnen bewijzen, doch het zou toch wel zeer hoogmoedig van ons aardbewoners zijn, wanneer wij meenden, dat wij de enige denkende wezens zijn, in staat om kunstsatellieten te vervaardigen.

Dr. Faust wijst er bovendien nog op, dat de ontwikkeling van oermens tot kunstmaanbouwer zich in een paar honderdduizend jaar heeft voltrokken, hetgeen met kosmische maatstaven gemeten een bijzonder korte tijd is. Er is dus geen enkele reden om aan te nemen, dat de ontwikkeling van denkende wezens op onze aarde een zo uitzonderlijke, miraculeuze gebeurtenis is, dat deze niet op andere hemellichamen zou kunnen plaatsvinden. Deze beschouwingen van de Duitse geleerde zetten ons wel aan het denken over de betrekkelijke waarde en betekenis zelfs van de door homo sapiens gecreëerde „wonderen der techniek” zoals kunstmannen.

Wij laten de bespiegelingen van Dr. Faust voor zijn rekening en keren terug tot ons uitgangspunt: de Russische kunstmaan. Dr. Faust kan ons niet beletten onze bewondering uit te spreken voor deze prestatie van Russische geleerden. Doch onze bewondering geldt niet alleen deze kunstmaanbouwers doch ook – en misschien méér nog – de vrije denkers, die Rusland voortbracht zoals een Kropotkin, een Tolstoj, een Berdjajew. Het was deze laatste, die als banneling zijn gedachten over menselijke slavernij en vrijheid neerschreef, die juist nu, in het kunstmaantijdperk, weer bijzonder actueel zijn.

Wij zien hoe in de Sovjet-Unie wetenschap en techniek een snelle ontwikkeling doormaken en wellicht zullen komende generaties hiervan de vruchten plukken. Wij willen echter in dit verband herinneren aan deze woorden van Berdjajew:

„Het communisme... schept een ware machine-godsdiens, een totemistische verering... De techniek kan een belangrijke factor worden in de oplossing van het sociale probleem. Maar ook daar hangt alles af van de geest die de mens zal bezielen. Het materialistische communisme maakt het probleem van de mens als psycho-fysisch wezen ondergeschikt aan het probleem der samenleving; niet de mens moet de samenleving organiseren, maar de samenleving moet de mens organiseren. De waarheid echter ligt in het tegendeel. De mens heeft het primaat en hij strijdt voor de organisatie van de samenleving niet slechts als individu, doch ook als sociaal wezen en daarin manifesteert zich zijn actieve en scheppende roeping... Hetgeen de mens bevrijdt, moet aanvaard, hetgeen de mens in slavernij brengt, moet verworpen worden...”

Doch de waarheid van Berdjajew's woorden zal eerst ten volle verstaan worden in een andere, een toekomstige Russische maatschappij, waar de wetenschap niet langer de dienstmaagd der politiek is, doch de schepping van vrije mensen.

P. KRUG

Roemenië, Joegoslavië, Bulgarije *

* Deze bijdrage en een tweede boekbespreking op deze pagina zijn van de hand van wijlen onze medewerker ir. P. Schut. Bij zijn heengaan hebben wij zijn nagedachtenis in In en Om geëerd. In Mens en Wereld zullen wij zijn bijdragen die altijd blijk gaven van een ernstige en diepe levensovertuiging voortaan moeten missen.

Roemenië, Joegoslavië, Bulgarije: Verleden en heden. Ir. C. M. Dozy, XII en 199 pag. 15x23 cm met een kaartje en 2 afbeeldingen, f 6,90 geb. Martinus Nijhoff, Den Haag.

Zoals de binnenzijde van de bandomslag ons weet te vertellen heeft Ir. Dozy tussen 1910 en 1953 in de Balkanlanden geleefd en gewerkt, werd in 1919 consul en in 1922 consul-generaal in Boekarest. In 1945-'46 vertegenwoordigde hij de Nederlandse regering in Roemenië, werd in '46 gezant in Belgrado, in 1947 eveneens in Sofia. Hij „kent” dus de landen waarover hij schrijft uit eigen aanschouwing. De aanhalingstekens bij „kent” zijn niet ironisch bedoeld, wel echter om er even de aandacht op te vestigen dat jarenlang verblijf in een land, ook als consul of gezant, nog geenszins betekent dat men *dus* het land en de bevolkingen, mag men hier wel zeggen, kent. Dat deze landen en hun volkeren belangrijk zijn zoals Dozy in zijn voorwoord schrijft, zal niemand kunnen ontkennen en dat de benadering over en weer van Balkanees en Westerse mens op grote moeilijkheden stuit waarschijnlijk evenmin. Dozy zegt het duidelijk: „De Balkanees kende uit zijn geschiedenis en vaak uit eigen ervaring, die uitbuiting waaraan zijn land *eeuwen* lang door het hoger ontwikkelde buitenland was blootgesteld, een factor die de vreemdeling met zijn oppervlakkige kennis van de Balkan-historie niet begreep.”

Dat die landen behalve dan Joegoslavië er de laatste jaren niets beter aan toe zijn, blijkt wel uit Dozy's oordeel: „Zij zijn op dit ogenblik (bovendien) het research-laboratorium voor de duistere machten, die zich in het oosten concentreerd hebben en die een groot deel der landen in een dodelijke greep geklemd houden”. Dat lijkt zo dus wel zeer objectief geoordeeld, maar bij bestudering van Dozy's boek valt over het algemeen de klemtoon veel en veel meer op die, inderdaad, duistere machten van de laatste 10, 12 jaar dan op de zeer zeker ook duistere machten die de vorige eeuwen uitbuitten. Wat de hoofddelen van het boek zelf aan gaat, Bulgarije komt er zonder twijfel bekaaid af. Beginnende met het jaar 582, als men wil zelfs met het jaar 150, wordt de geschiedenis tot 1954 toe in circa 20, zeker niet dicht bedrukte pagina's behandeld. In dit deel komt de voorin-genomenheid van de schrijver wel zeer duidelijk

tot uiting. Wanneer hij het optreden van de Sowjets tegen Dimitrov bespreekt, schrijft hij: „Georgi Dimitrov vertrok voor herstel van gezondheid naar de Sowjet-Unie, waar hij stierf. Boze tongen beweerden, dat hij geen natuurlijke dood gestorven was. Cynische Bulgaren zeiden echter, enz”. Het Sowjetregime heeft in de Balkanlanden en elders meer dan genoeg beestachtigheden uitgedaand*) die algemeen en duidelijk te constateren zijn zodat het bepaald niet gewenst is om in een serieus bedoeld boek met „men zegt” en dergelijke praatjes aan te komen.

Aanmerkelijk beter en uitgebreider is het gedeelte dat aan Roemenië is gewijd, hoewel ook daar eigenaardige tegenstrijdigheden niet ontbreken. Toen in december '45 door de regering onder leiding van de burgerlijke grootgrondbezitter Groza, in overleg met een geallieerde commissie en met goedkeuring van de Sowjet-Unie, een gemengde regering gevormd werd, die persvrijheid afkondigde, werd die „door de burgerlijke partijen niet voor objectieve, constructieve kritiek gebruikt, maar voor scheld- en lasterpraatjes onder elkaar.” (pag. 62). De zeer radicale handelwijze die de Russen in 1917-'18 in Rusland hadden toegepast „kon men in Roemenië niet toepassen omdat het Roemeense politiek-sociale staatsgebouw *nog vrij solide was* en omdat men de Westerse wereld nog niet wilde afschrikken”. (pag. 63). Maar die had in oktober 1944 Roemenië voor 90% tot Russische invloedssfeer verklaard (pag. 60) en op pag. 66 constateert Dozy: „Het oude Roemenië bestaat echter niet meer. Zijn politieke, economische en sociale structuur zijn tot in de fundamenten vernietigd, *niet* alleen door de Sowjet-overheersing want het begin van dit proces dagteekent reeds van de *twintiger* jaren.” – Verreweg het beste geslaagd is het gedeelte over Joegoslavië, tenminste voor zover het de politieke geschiedenis van dit land, speciaal van de laatste vijftien jaar, betreft. Aan de economische problemen wordt over 't algemeen veel te weinig aandacht besteed. De twee platen hebben niet veel om het lijf, het kaartje is bepaald aan de povere kant. Landstreken en belangrijke steden die in de tekst genoemd worden kan men er veelal niet op vinden. Al met al een boek dat wel de moeite waard is mits het met kritische zin gelezen wordt.

P. SCHUT

*) Welke grote of kleine mogendheid kan hier de eerste steen werpen??

De Russische revolutie in Westerse ogen

Stemmen van ooggetuigen maart 1917–maart 1918. Dr. J. W. Bezemer. 334 pag. 12x20 cm. J. M. Meulenhoff, Amsterdam.

Dr. Bezemer heeft ieder die belangstelt in het probleem „Rusland” vooral met de toevoeging „en het Westen” een grote dienst bewezen door het schrijven van dit boek. De lezer mag vooral niet vergeten dat de revolutie hier gezien wordt „in Westerse ogen”, zodat dus de Russische visie op deze geweldige omwenteling niet ter sprake komt. Maar die Westerse visie is in allerlei opzichten uitermate belangrijk. Dr. B. heeft een enorme hoeveelheid literatuur over het onderwerp bestudeerd en tot een merkwaardig goed leesbaar geheel verwerkt. Ondanks de vele citaten is een vlot boek tot stand gekomen, waar-

in we (nog) eens geconfronteerd worden, niet alleen met „de tien dagen die de wereld deden wankelen”, de titel van een bekend boek van de Amerikaanse journalist John Reed over dit tijdvak, maar met het hele revolutiejaar. Het is bijzonder nuttig om te lezen hoe diverse journalisten over dezelfde gebeurtenissen en personen oordelen en hoeveel er achteraf gezien gebleken is niet op *waarnemingen* maar op *wensdromen* te berusten, een euvel waaraan de huidige journalistiek niet minder mank gaat, maar waarmee de doorsnee lezer nu evenmin rekening houdt als hij toen deed. Het boek laat ons ook zien hoe diep de kloof van het wantrouwen tussen de Russische revolutionairen en de Westerse sociaal-democratie *toen* al geworden is. Zo'n spiegel kan buitengewoon nuttig zijn. – Zeer aanbevolen.

P. SCHUT

Lezingen voor de Vara

8 december: dr. Kwee Swan Liat: „De zin van de vrijheid”.

15 december: prof. dr. D. Loenen: „Spot en lof der zotheid. Strijd om een levensideaal in de Griekse oudheid”.

„Gij en Uw kind”

uit het Engels vertaald door mevrouw J. S. Hoeksma, arts. Uitgegeven door Hollandia, Baarn.

Eigenlijk is dit een heel goed boek, waarin volgens de moderne psychologische inzichten vooral de geestelijke ontwikkeling van kinderen beschreven wordt. Of er speciaal behoefte aan zo'n boek bestaat? Men kan Spock's „Baby- en kleuterverzorging” niet missen als men dit heeft, omdat Spock veel gedetailleerder op allerlei praktische vragen ingaat. En wie dan ook nog „Moderne opvoeding” van Ada Berna-Citroen bezit en Henriëtte Noome's „Sexuele opvoeding van het kind” is beter toegerust dan wie alleen dit heeft. Het op de stofkaf vermeldde „Volledige leidraad voor ouders en opvoeders” is wat pretentieus.

Toch willen we dit boek graag roemen om zijn inhoud. Niet om zijn vorm. De taal draagt veel te vaak tekenen van het Engels in zich. Bovendien is geen poging gedaan om de inhoud aan Hollandse toestanden aan te passen. Zo wordt b.v. gesproken over de schoolplichtige leeftijd van 5 jaar, wat geldt voor Engeland, maar niet voor Holland.

Mijn grootste bezwaar richt zich tegen wat door mij gevoeld werd als „kookboek-stijl”: „U neemt dit” en „U moet dat”. En terwijl ik het bij het koken volkomen aanvaardbaar vind, als de schrijfster me vertelt, wat ik moet, wekt het bij een opvoedkundig boek weerstand in me. Een titel van een hoofdstuk als b.v. „Geniet van Uw kind” is een voorbeeld van de vele – op zichzelf niet onvriendelijke – imperatieven, waar dit boek vol van staat. Het is wat te nadrukkelijk in zijn aanbevelingen, niet gezellig genoeg geschreven.

E. VRIND-VAN PRAAG.

Plichtmatige ledigheid: militaire dienst

Uit: *Oorlog en Vrede* van L. Tolstoj, geschreven (1864-1869). Vertaling A. E. Bouterse, dl. I pag. 513. Uitg. Van Loghum Slaterus.

„De bijbelse overlevering zegt, dat de afwezigheid van arbeid, de ledigheid, een voorwaarde was voor de gelukzaligheid van den eersten mens tot aan zijn val. De liefde tot ledigheid is den gevallen mens nog onveranderd gebleven, maar de vloek rust steeds op ons, stervelingen, niet alleen omdat wij in het zweet onzes aanschijns ons brood moeten verdienen; maar omdat wij door onze morele eigenschappen niet tegelijk werkeloos en tevreden kunnen zijn.

Een inwendige stem zegt, dat wij verkeerd doen wanneer wij onze tijd in ledigheid doorbrengen. Indien de mens een toestand zou kunnen scheppen, waarin hij, ondanks zijn ledigheid, zichzelf een nuttig lid der maatschappij zou voelen dat zijn plicht vervult, dan zou hij een voorwaarde van de gelukzaligheid uit het paradijs hebben gevonden. Deze plichtmatige ledigheid zonder smet of blaam nu, maakt de voornaamste aantrekkelijkheid uit van de militaire dienst.”

IK denk er ZO over

Discriminatie?

W e schrijven en lezen veel over rassenscheiding en rassenhaat met afkeuring, verontwaardiging. We zijn er, niet geheel ten onrechte, een beetje trots op dat het Nederlandse volk geen rassenvooroordeel kent, maar vrijheid en democratie, sociale rechtvaardigheid en gelijkwaardigheid als principes, als normen erkent en ook voor ieder en door ieder erkend wil zien. Ons volk wil de verwerkelijking van de Rechten van de mens; wij streven hier oprecht naar.

Wij? Wij allen? Ieder voor zich?

Laten we eerlijk zijn. Er zijn uitingen, die te denken geven en aan apartheid en vooroordeel herinneren. Onbewust, half bewust, helaas ook bewust, worden opmerkingen gemaakt, die pijn kunnen doen. Enkele voorbeelden.

Een groep jonge mensen kampeerde in verenigingsverband, men debateerde rumoerig. Een der deelnemers riep: „Hou op! Het lijkt hier wel een Jodenkerk!” Twee Joodse vrienden waren pijnlijk getroffen. Veel leed had de rasenwaan van een groep vreemde overheersers hun berokkend. Was die haat dan zo doorgedreven in het eigen volk, dat vrienden in de eigen, vertrouwde kring zó iets konden zeggen? Zeker, er was niets kwetsends bedoeld, maar het gezegde was tactloos en de reactie begrijpelijk.

Een huisvrouw, teleurgesteld in de kwaliteit van hetgeen een leverancier haar had aanbevolen, zei: „Hij geeft wat hij kwijt wil”. Toen een Joodse concurrent op soortgelijke wijze handelde, was plotseling sprake van „een Jodenstreek”!

Een moeder, toen in een gezelschap over negers en negerprobleem gepraat werd, vond: „Alles goed en wel, maar ik hoop niet dat een van mijn dochters met een neger thuis komt!” En een der dochters lachte: „Ik niet met een neger uit, hoor! 'k Vind ze lelijk en eng!” Een ander meisje wilde „geen kinderen, die bastaards zijn.”

Nogmaals, laten we eerlijk zijn. Zolang we nog dergelijke opmerkingen plaatsen, zolang

we nog tactloos een ander mens direct of indirect bezeren, zó lang moeten wij dat trotse gevoel nog even uitstellen. Laten wij intussen ons zelf en elkaar brengen tot bewustheid ook in deze dingen en tot waarlijk medemenszijn.

NEL MEIJER.

Patiënten in academische ziekenhuizen

V an het in eerste instantie door mij geschrevene over de behandeling van patiënten in academische ziekenhuizen heb ik slechts het volgende toe te voegen omdat er enig misverstand dreigt te ontstaan.

1. Demonstratie van een patiënt op een college dient ook volgens mij nooit zonder toestemming van de betrokken patiënt te geschieden.

2. Overal wanneer tegen deze gewoonte en regel in gehandeld wordt of, wanneer op andere wijze fouten begaan worden tegen kiesheid en menselijkheid is protest juist en nodig. Medici en verpleegsters zijn evenmin onfeilbaar als welke groep van mensen ook.

Verder blijf ik van mening dat ieder mens weten kan dat men in een ziekenhuis met opleidingsfunctie (de naam zegt het reeds: academisch) geacht wordt mee te werken aan opleiding en onderzoek, ja, ik geloof dat men hier uit overwegingen van ideële aard verplicht is aan mee te werken in het belang van de „zieke Mens”, waarom het in eerste en in laatste instantie gaat.

Het wil er verder bij mij niet in dat diegene die daar niet aan willen medewerken in de grote meerderheid der gevallen geen behandeling elders kunnen krijgen, ook al zullen zij dan het voortreffelijke wetenschappelijke instrumentarium (mensen en dingen) van het universiteitsziekenhuis moeten missen.

V. W. D. SCHENK

(Discussie gesloten, Red.).

Abonnementsgeld Mens en Wereld

De administratie van Mens en Wereld betreurt het aan de abonnees te moeten mededelen, dat zij niet in staat is de huidige bijzonder lage abonnementsprijs voor 1958 te handhaven. Ten dele vindt dit zijn oorzaak in steeds stijgende kosten, doch daarnaast is het het Humanistisch Verbond niet mogelijk de tekorten op deze uitgave langer geheel te blijven dragen. Daarom is het noodzakelijk de abonnementsprijs met ingang van 1 januari 1958 te bepalen op f 5,- per jaar voor leden en f 7.50 per jaar voor niet-leden.

Wij doen een dringend beroep op onze abonnees om Mens en Wereld trouw te blijven, temeer daar zij zullen moeten erkennen, dat de nieuwe abonnementsprijs nog altijd bijzonder laag is voor een veertiendaags periodiek.

Tenslotte wekken wij de abonnees op om het abonnementsgeld voor 1958 ad f 5,- resp. f 7.50 reeds nu over te maken op girorekening 304960 van het Humanistisch Verbond te Utrecht onder vermelding van „abonnement Mens en Wereld”. Leden-abonnees Amsterdam: M 1000. Op 15 januari 1958 zullen de postkwitanties voor de niet per giro betaalde abonnementsgelden ter incasso worden afgegeven.

Bij de rekruten in Californië

Een bullebak van een sergeant, die in de tweede wereldoorlog gevochten heeft en nu instructeur is, treedt voor de troep:

„De generaal wil, dat jullie allemaal naar de kerk gaan – en dus gáán jullie, begrepen? Zijn er hier soms nog atheïsten bij?”

Geen enkele hand gaat omhoog.

„Okay, boys! En da's maar goed ook... anders hadden die es een uurtje godsdienstonderwijs van mij gekregen!”

The Humanist, Salt Lake City, U.S.A.

Register van de ANSIE toont vele leemten

W IJ hebben al twee keer onze bewondering geuit over de deskundigheid, waarmee de ANSIE – een zusje van de ENSIE – is samengesteld: bij het verschijnen van het eerste en van het tweede deel. En wij hoopten, even voldaan te kunnen zijn over het derde deel, dat grotendeels lexicon en register is. Maar we moeten bekennen: ons ontgaat volgens welke richtlijnen dat register werd opgesteld.

Schrijver van deze recensie, en van de vorige beoordelingen woont (toevallig) in Utrecht en daarom zal men het vermoedelijk niet zó wonderlijk vinden, dat hij naspeurde of ook in het gehele land en daarbuiten bekende Utrechters worden genoemd. Hij kwam menigmaal bedrogen uit. Over de muziekstichting „Gaudeamus” – in Bilthoven gevestigd, maar met een Utrechtse en nationale faam – staat niets, noch over de twee belangrijkste jonge componisten, die via haar naam hebben gemaakt: Henk Stam en Ton de Leeuw. Waarom Herman Strategier – ook een jonge, begaafde Utrechtse componist – wel een plaats kreeg, evenals bijvoorbeeld de pianist Cor de Groot, Joost (of liever: Jaap Buys) mag het weten.

Vreemd vinden wij, dat wel het Concertgebouworkest afzonderlijk wordt genoemd, niet het Residentieorkest, het Rotterdams Philharmonisch-Orkest

en het Utrechts Stedelijk Orkest. R.O. en R.P.O. nog wel onder de steden, waar ze zijn gevestigd, maar het USO bestaat niet volgens de ANSIE (uitgave: Amsterdamse Boek- en Courantmaatschappij).

Een zonder twijfel wereldberoemd geleerde als de paleontoloog prof. dr. G. H. R. von Koenigswald – hoogleraar in Utrecht – vond geen genade in de ogen van de samenstellers der ANSIE. Prof. dr. J. H. Oort, de Leidse sterrenkundige, wel (overigens: zeer terecht), maar zijn Utrechtse collega Minnaert en de jonge Leidse astronoom prof. v. d. Hulst – vermaard o.m. door zijn arbeid voor de radiotelescopie – weer niet. Ook niet: de bekende plantkundige prof. dr. V. J. Koningsberger, die eveneens in Utrecht doceert. Zelfs een wereldvermaardheid als de Amerikaans-Russische sterrenkundige prof. dr. George Gamow is niet vermeld. En moeten wij, afgaande op het feit dat het Tweede Kamerlid drs. G. M. Nederhorst – toch niet een onzer onbekendste politici – niet is vermeld aannemen, dat veel Kamerleden geen plaats konden krijgen? Zo zouden we kunnen doorgaan; we namen – uiteraard – slechts een aantal steekproeven.

We beseffen goed, dat Jaap Buys en zijn medewerkers zich grote beperkingen moesten opleggen, omdat men nu eenmaal in 1800 kolommen niet alle bekenden op alle mogelijke terreinen kan noemen.

Er staat in dit register uiteraard heel veel wel dat wetenswaardig is. Maar nogmaals: wij begrijpen niet welke lijnen zijn gevolgd waarom het ANSIE-register zoveel onverklaarbare leemten vertoont, en daarom kunnen we over dit derde deel van de ANSIE niet onverdeeld tevreden zijn.

J. v. S.

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger.

Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam, Telefoon: 80641.

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht. Telefoon: 10163. Postgiro 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht.

Advertentietarieven op aanvraag. Kleine advertenties: f 0,20 per woord. Abonnementsprijs: voor leden van het Humanistisch Verbond f 3,50 p. jaar, voor niet-leden f 6,—. Buitenland f 6,50. Losse nummers: f 0,25.

Wonderen van de ziel

C. L. Schleich, *De wonderen van de ziel; Met een woord vooraf van C. G. Jung.*
L. J. Veen's uitgeverijmaatschappij, Amsterdam, zonder jaartal.

Hooggestemde speculaties, geschreven in een ouderwets aandoende, bloemrijke stijl. Volgens de omslag een groot medicus, volgens de inhoud iemand, die telkens gebruik maakt van medische en biologische inzichten voor zijn bespiegelingen en uitweidingen, maar die er niet genoeg van krijgt de wetenschap zijn beperkingen aan te wijzen. Hij geeft een neuroglia-theorie die van a tot z fantasie is (glia is een soort steunweefsel der hersenen) en hij hecht grote waarde aan de hormonen en de bloedsomloop, een opvatting waaraan de laatste 50 jaren nooit iemand getwijfeld heeft en die Schleich niet uitgevonden heeft. Zijn beschouwingen zijn anthroposofisch, gnostisch getint.

Hij wil micro- en macrocosmos, regendrupel en heelal, kortom alles en niets tot zelfde formules reduceren en doet dit op romantische, pathetische wijze. Jung vergelijkt hem enthousiast met Paracelsus. Waarom? Omdat hij even duister en gezwollen fantaseert? Maar Paracelsus is per slot van rekening de grondlegger van de chemotherapie en de biochemie! Ter illustratie één passage: „(de ziel) zetelt niet in de hersenen, zij troont boven het gehele lichaam en doordringt dit aanhoudend als een staag ruisende stofregen (ref.: motregen??), ze is een afgezant van lichter hoogten, van een bovenaards Mont-Salvat (Gaalburcht, ref.), dat haar hemelse geboortegrond is. Haar heerschappij is een opdracht van de Alziel, om het stof te doen stijgen tot het hemelse inzicht en de afvallige Lucifer terug te voeren naar de hoogten van de geest...”

V. W. D. Schenk

De kracht der goede ideeën

„Zo gaat het met alle goede ideeën. Zij overleven het individu, zelfs de mannen en vrouwen die ze voortbrachten. Zij overleven gemeenschappen en geloofsbelijdenissen. Ze hebben een wonderlijke ontembare kracht, die het mensdom overvleugelt. Zij zijn aan verandering en groei onderhevig. Terwijl ze dezelfde levensvatbaarheid behouden. Wanneer wij één van deze denkbeelden door de gehele geschiedenis op de voet volgen, kunnen wij duidelijk zien waarom de Rede de enige eigenschap is welke de mens met God deelt: het is de onuitblusbare, Goddelijke vonk.”

(Uit Gilbert Higbet: „Vruchtbare gedachten”)

De teksten van de lezingen „Kinderen vragen” uitgesproken voor de AVRO-microfoon op maandag 28 oktober en maandag 11 november door Mevrouw A. Groenman-Deinum, zijn verkrijgbaar bij het Centraal Humanistisch Verbond Oudegracht 152 te Utrecht tegen 25 cent per lezing.

Betaling per giro, no. 304960, of door het plakken van 25 cent extra aan geldige postzegels op een briefkaart.

Aangeboden bij Verbondslid stijlvol gem. of gestoff. parterre-suite in villa op g. stand voor echtpaar; met voll. pension f 450; met w. maalt. f 340 p.m. Ged. plaatsing v. eigen meub. desgewenst mogelijk. Adres: D. Stoffels, Frans Halslaan 80, Hilversum, tel. K 2950-6940. Pracht. omgeving.

Bespaar

ons werk en Uzelf incassokosten door het **abonnementsgeld 1958 voor Mens en Wereld** (voor leden-abonnees f 5,- voor niet leden-abonnees f 7,50 p.j.) over te maken op postgiro 304960 ten name van Humanistisch Verbond te Utrecht.

Bij voorbaat onze dank!

Adm. Mens en Wereld

N.B. Betaling voor leden abonné's van Amsterdam Gem. giro no. M-1000 ten name van administratie „Mens en Wereld”.

KALENDER 1958

De humanistische weekkalender 1958, die zijn waarde niet alleen ontleent aan de fraaie uitvoering maar ook aan de opgenomen citaten (gekozen door H. G. Canegietier) is reeds verkrijgbaar bij de gemeenschappen en bij het

CENTRAAL BUREAU
HUMANISTISCH VERBOND,
Oudegracht 152, Utrecht. Tel. 030-10163,
postgiro 304960.

PRIJS: f 2,50

Bestelt tijdig!

De kerkelijke zorgen voor hun wezen door het instandhouden van weeshuizen etc.

Buiten-kerkelijke zorgen voor hun wezen door zich aan te sluiten bij de

WEEZENKAS

Vereniging op de grondslag van het beginsel:

„Opvoeding zonder geloofsdogma”

Inlichtingen omtrent het lidmaatschap bij de Secretaris W. DE HAAS,
Adm. de Ruyterweg 234, Amsterdam-MV

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN

Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam
Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5,— per jaar

CREMATIE

Heeft u reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.

Op verzoek worden
codicil-formulieren
gaarne toegezonden.

VERENIGING
VOOR FACULTATIEVE
LIJKVERBRANDING

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon K 1700-554797

Verslag I.H.E.U.-congres

Het verslag van het I.H.E.U.-congres gehouden in Londen van 26-31 juli 1957 is tegen betaling van f 5,- verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152 te Utrecht.
Giro nr. 304960.

REKENSCHAP

Driemaandelijkse tijdschrift voor wetenschap en cultuur, onder redactie van Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Mr. Dr. H. R. Hoetink, F. P. Huygens, Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. G. Stuiveling en Prof. Dr. L. G. van der Wal.

Abonnementsprijs f 7,50 per jaar (voor donateurs en contribuanten van Socrates en voor studenten f 6,— per jaar).

Gratis proefnummers aan te vragen bij het Secretariaat, Oudegracht 152, Utrecht.

Uitgave van de Humanistische Stichting Socrates.